

A FOGLALKOZTATOTTSÁG ALAKULÁSA 1980 ÉS 1996 KÖZÖTT

DR. FÓTI JÁNOS – KAPITÁNY GABRIELLA – DR. LAKATOS MIKLÓS

Az 1980-as évtizedben, de különösen 1990 óta az országban olyan társadalmi és gazdasági folyamatok mentek végbe, amelyek több vonatkozásban lényeges hatást gyakoroltak a népesség gazdasági aktivitással, foglalkozással összefüggő jellemzőire.

Gazdasági aktivitás

Az 1990. évi népszámlálás időpontja lényegében az átalakulás kezdeti stádiumát jelzi, bár már előzőleg is jelentkeztek a korábbi évtizedek fejlődésének fő irányától eltérő tendenciák. A népességben belül az aktív keresők aránya 1980 és 1990 között mérsékelten, nem egészen 4 százalékponttal csökkent. A csökkenés folyamata 1990 után jelentős mértékben felgyorsult: 1996-ban a gazdasági aktivitás szintje több mint 9 százalékponttal volt alacsonyabb, mint hat évvel korábban. E változás mögött az húzódott meg, hogy az 1980-as évek végén megjelenő munkanélküliség az 1990-es évek elején tömegessé vált, továbbá az aktív keresők jelentős rétegei visszavonultak a munkaerőpiacról, és a gazdaságilag inaktívak csoportját gyarapították. (Lásd az 1. táblát.)

Az életviszonyok alakulása szempontjából lényeges mutató a száz aktív keresőre jutó nem aktív (inaktív és eltartott) személyek száma. E mutató értéke már az 1980-as években is érzékelhetően (111-ről 129-re) növekedett, ami társadalmi méreteken jelezte, hogy az átlagosan egy aktív személyre háruló terhek nagyobbak lettek. E tendencia 1990 után még sokkal élesebben mutatkozott meg, minthogy 1996-ban száz aktívra már 193 nem aktív személy jutott, vagyis 64 fővel több a hat évvel korábbinál. Ez azt jelenti, hogy a növekedés évenkénti átlagos üteme közel hatszor akkora volt, mint az előző évtizedben.

Az aktív keresők száma az elmúlt évtizedekben a maximumot 1980 körül érte el, amikor meghaladta az 5 millió főt. Ehhez képest már az 1990. évi népszámlálás is lényeges, több mint félmillió csökkenést mutatott ki. 1990 óta az aktív keresők állománya további több mint egymillióval csökkent, a teljes veszteség a maximális szinthez képest csaknem 1,6 millió fő.

1996-ban 3 millió 485 ezer fő folytatott aktív keresőtevékenységet. Ez a szám a hat évvel korábbinak alig négyötöde, a tizenhat évvel korábbinál pedig 31 százalékkal ala-

csonyabb. A „teljes foglalkoztatás” elvének feladása után arra lehetett számítani, hogy az aktív kereső nők tömegesen adják fel kereső foglalkozásukat és térnek vissza a háztartásba. Arányuk így nem maradhatott volna meg az 1980-as évek szintjén, hanem az 1970. évi vagy akár az 1960. évi színvonal alá süllyedhetett volna.

1. tábla

A népesség gazdasági aktivitás szerint, 1960–1996

Év	Összesen	Aktív kereső	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott	Száz aktív keresőre jutó nem aktív
	százalék					
	Összesen					
1960	100,0	47,8	.	4,4	47,8	109
1970	100,0	48,3	.	13,5	38,2	107
1980	100,0	47,3	.	20,6	32,1	111
1990	100,0	43,6	1,2	25,6	29,5	129
1996	100,0	34,2	4,7	32,5	28,5	193
	Ebből nő					
1960	100,0	32,8	.	4,2	63,0	205
1970	100,0	38,6	.	14,5	46,9	159
1980	100,0	39,9	.	24,1	36,0	151
1990	100,0	37,4	0,8	30,9	31,0	168
1996	100,0	29,1	3,3	39,4	28,2	244

A nők visszavonulása az aktív keresőtevékenységtől azonban nem öltött az eredeti feltételezéseknek megfelelő tömeges méreteket. Gazdasági aktivitásuk a férfiakéhoz hasonló ütemben esett vissza. Ebből adódott, hogy a nők aránya az aktív keresők körén belül 1990-ben 1 százalékponttal meg is haladta az 1980. évi szintet, 1996-ban pedig csak csekély mértékben maradt el az 1990. évi értéktől.

2. tábla

Az aktív keresők megoszlása nemeként, 1960–1996
(százalék)

Év	Összesen	Férfi	Nő
1960	100,0	64,5	35,5
1970	100,0	58,8	41,2
1980	100,0	56,6	43,4
1990	100,0	55,5	44,5
1996	100,0	55,6	44,4

Az 1990-es évek elején félmillióra duzzadt munkanélküli rétegen belül a nők aránya kezdettől viszonylag alacsony volt. Az 1996-ban kimutatott 484 ezer munkanélküli közül csak 176 ezret tett ki a nők száma, ami 36 százalékos aránynak felel meg. A nők aránya a munkanélküliek körében tehát 8 százalékponttal maradt el az aktív keresők körében számított aránytól.

Az inaktív keresők állománya Magyarországon több évtized óta folyamatosan növekszik. 1990 és 1996 között a növekmény mintegy 660 ezer fő (25 %) volt. Ezzel az inaktív keresők száma meghaladta a 3 millió 300 ezer főt. E csoport most már a népességnek közel egyharmadát alkotja, és arányát tekintve kevesebb mint 2 százalékponttal marad el az aktív keresőkéttől.

Az inaktív keresők csoportjának gyarapodásában természetesen fontos szerepet játszott, hogy egyre többen részesültek öregségi nyugdíjban; emellett újabban – főleg az 1990 és 1996 közötti időszakban – a korhatár előtti nyugdíjazás különböző formáival (rokkantsági nyugdíj, korengedményes nyugdíj, előnyugdíj) is sokan éltek. Az utóbbiak jelentőségét bizonyítja a munkavállalási korú népesség (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) gazdasági aktivitás szerinti összetételének vizsgálata.

3. tábla

A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitás szerint, 1960–1996
(százalék)

Év	Összesen	Aktív kereső	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott
1960	100,0	71,3	.	1,0	27,7
1970	100,0	76,0	.	4,4	19,6
1980	100,0	79,5	.	8,7	11,8
1990	100,0	75,2	2,1	10,3	12,3
1996	100,0	56,8	8,0	18,6	16,7

A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitás szerinti struktúrájának áttrendeződése szintén elkezdődött már az 1990-es népszámlálást megelőző időszakban, 1990 és 1996 között jelentős mértékben előrehaladt. 1980-ban a munkavállalási korú népességnek kerekén négyötöde, 1990-ben háromnegyede aktív kereső volt. Ez az arány 1996-ban 57 százalékra csökkent. A munkavállalási korú népesség egészét tekintve a munkanélküliek – 1990-ben még jelentéktelen – hányada 1996-ra a többszörösére (8 százalékra) emelkedett. Az inaktív keresők 1990-ben a munkavállalási korú népességnek egytizedét alkották, részesedésük hat év alatt csaknem megkétszereződött: 19 százalékra nőtt.

A korhatár előtti nyugdíjazás elsősorban az idősebb munkaképes korcsoportokban vált jellemzővé. Ezt részben már az is érzékelteti, hogy az aktív keresők kormegoszlása újabban nem csupán a korhatár felettiek, hanem a korhatár alatti utolsó öt évjáratba tartozók (55–59 éves férfiak, 50–54 éves nők) hátrányára is módosult.

A fiatalabb korcsoportok részesedése tekintetében a kép kevésbé egységes. A legfiatalabb munkaképes évjáratokba tartozó (15–19 éves) fiúk és lányok hányada az aktív keresők körében egyértelműen csökkent, ami a pályakezdők nagymérvű munkanélkülisége mellett arra is visszavezethető, hogy a korábbiánál több 18–19 éves fiatal kapcsolódott be a felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatán folyó képzésbe. Az előbbiekkal ellentétben a 20–24 évesek részesedése növekedett, minthogy jelentős részben ez a korcsoport tartalmazza az 1970-es évek elején-közepén született nagy létszámú évjáratokat. (Lásd a 4. táblát.)

4. tábla

Az aktív keresők kormegoszlása nemek szerint, 1980–1996
(százalék)

Korcsoport (éves)	Összesen			Férfi			Nő		
	1980	1990	1996	1980	1990	1996	1980	1990	1996
14 és fiatalabb	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	–
15–19	5,5	5,6	3,1	5,3	5,5	2,7	5,8	5,8	3,6
20–24	12,2	10,8	12,9	13,3	11,7	13,4	10,8	9,8	12,2
25–29	14,8	10,7	12,6	15,5	11,6	14,0	13,9	9,6	10,7
30–39	26,4	31,4	26,3	25,3	30,3	26,3	27,8	32,8	26,2
40–49	23,0	26,9	32,3	21,2	24,7	29,1	25,2	29,8	36,3
50–54	10,5	9,7	9,5	9,9	8,9	9,5	11,1	10,8	9,5
55–59	5,8	4,2	3,0	7,8	6,7	4,5	3,1	1,0	1,0
60–64	0,8	0,4	0,3	0,8	0,4	0,4	0,8	0,3	0,2
65–69	0,6	0,1	0,1	0,4	0,1	0,1	0,7	0,1	0,1
70 és idősebb	0,4	0,1	0,1	0,4	0,1	0,1	0,5	0,0	0,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Ebből:									
15–39 évesek	58,9	58,6	54,8	59,4	59,1	56,3	58,3	58,0	52,8
40–59 éves férfi és 40–54 éves nő	37,8	40,4	44,3	38,9	40,2	43,1	36,4	40,5	45,9
60 éves és idősebb férfi és 55 éves és idősebb nő	3,2	1,0	0,9	1,6	0,6	0,6	5,2	1,4	1,3

Az előbbi információkat kiegészítik, illetve azokhoz új szempontokat adnak a kor-specifikus gazdasági aktivitáson alapuló mutatók.

Az aktív keresők aránya a 15–19 évesek körében – a már vázolt okok miatt – 1990 óta nagymértékben visszaesett: 1990-ben még az e korcsoportba tartozóknak egyharmada, 1996-ban nem sokkal több mint egynegyedére csökkent az aktív keresőtevékenységet. A csökkenés mind a férfiaknál, mind a nőknél végbement.

A kor-specifikus mutatók a 20–24 évesek körében szintén az aktivitás csökkenését jelzik. Az e korcsoportba tartozóknak 1980-ban még több mint háromnegyede aktív kereső volt. 1980 és 1990 között csak mérsékelt (4 százalékpontos) visszaesés következett be, 1990 után viszont az aktív keresők hányada több mint 17 százalékponttal lett alacsonyabb (72 százalékról 55 százalékra változott). A csökkenés a férfiaknál még nagyobb mérvű volt, mint a nőknél, tehát nem a gyes, gyed, illetve gyet gyakoribb igénybevételeivel magyarázható, hanem a felsőfokú iskolai tanulmányaikat folytatók körének bővülésével (amely a 20–24 éves korosztályra is kiterjedt), valamint azzal, hogy a munkanélküliség e korcsoportot is az átlagosnál erőteljesebben érintette.

Az aktív keresők arányának visszaesése a 25–29 éveseknél, valamint a gazdasági aktivitás szempontjából elsősorban tekintetbe vehető 30–39 és 40–49 év közöttiek korcsoportjában is lényeges volt. Az utóbb említett két csoporton belül az aktív keresők hányada még 1990-ben is 87–88 százalék körüli volt, ami 1996-ban 70–72 százalékra süllyedt. A férfi aktív keresők eredetileg 90 százalékot meghaladó aránya 1996-ban a 30–39 évesek csoportjában 78 százalék alá, a 40–49 évesek csoportjában 73 százalékra esett.

vissza. A munkanélküliség mellett ebben – főleg a 40–49 éveseknél – a rokkantsági nyugdíjazás is lényeges szerepet játszott.

Az 50–54 éves és az 55–59 éves férfiaknál a rendkívül szembetűnő visszaesés már döntően a munkaerőpiacról való visszavonulás, az inaktívvá válás említett formáival függött össze. Ugyanez az 50–54 éves nőkről is elmondható.

5. tábla

*Az aktív keresők aránya korcsoportok és nemek szerint, 1980–1996
(százalék)*

Korcsoport (év)	Összesen			Férfi			Nő		
	1980	1990	1996	1980	1990	1996	1980	1990	1996
14 és fiatalabb	2,5	1,1	0,0	1,4	0,8	0,1	3,6	1,6	–
15–19	43,0	33,3	13,6	45,5	34,9	12,8	40,4	31,5	14,4
20–24	76,2	72,2	54,7	91,9	84,5	61,7	59,9	59,3	47,4
25–29	84,2	78,3	62,6	98,2	93,3	76,2	69,8	62,9	48,4
30–39	90,5	87,7	70,0	98,1	93,8	77,6	83,0	81,5	62,3
40–49	87,1	87,6	71,6	94,4	90,6	73,0	80,2	84,6	70,3
50–54	76,4	73,7	52,5	86,2	80,5	61,4	67,4	67,8	44,5
55–59	43,3	31,0	18,3	72,2	60,3	34,3	18,8	5,9	5,2
60–64	10,7	2,7	2,0	13,2	4,0	3,5	8,7	1,7	0,9
65–69	5,2	1,1	0,7	5,3	1,7	1,0	5,1	0,7	0,4
70 és idősebb	2,5	0,3	0,2	3,0	0,6	0,3	2,1	0,2	0,1
<i>Összesen</i>	<i>47,3</i>	<i>43,6</i>	<i>34,2</i>	<i>55,3</i>	<i>50,4</i>	<i>39,7</i>	<i>39,9</i>	<i>37,4</i>	<i>29,1</i>

1996-ban megvizsgáltuk – az ENSZ ajánlásainak megfelelően – a gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív népesség összetételét. A gazdaságilag aktív népességen belül megkülönböztettük a foglalkoztatottak és a munkanélküliek kategóriáját. A foglalkoztatottak köre tágabb, mint az aktív keresőké, mert a gyes (gyed, gyet), a nyugdíj és a járadék mellett dolgozók állományát is tartalmazza.

A gyermekgondozási ellátásban, a saját vagy hozzátartozói jogon nyugdíjban részesülők – amennyiben külön keresőtevékenységet nem folytatnak –, továbbá az egyéb inaktív keresők, valamint a valamely oktatási intézmény nappali tagozatán tanulók és az egyéb eltartottak a gazdaságilag nem aktív népesség részét alkotják.

Az összeírás szerint az ország népességének kerekén kétötöde minősült gazdaságilag aktívnek. Számuk 4 millió 50 ezer főt tett ki. E körnek meghatározó részét (3 millió 566 ezer főt) a foglalkoztatottak csoportja képviselte. A foglalkoztatottak 98 százaléka aktív keresőként folytatta tevékenységét, csupán 0,2 százalékot jelentett a gyes mellett dolgozók és mintegy 2 százalékot a nyugdíj, járadék mellett dolgozók állománya. Az utóbbiak szerepe az idősebb korcsoportokban természetesen már jelentősebb volt, sőt, a 60 éves és idősebb foglalkoztatott személyeknek a többségét ők alkották. Megállapítható tehát, hogy – az idősebb korcsoportokat kivéve – a foglalkoztatottak struktúrája érdemben nem térhet el az aktív keresők összetételétől.

A gazdaságilag nem aktív népesség számszerűen legjelentősebb rétege (közel 2,8 millió fő) a nyugdíjasokból és járadékosokból tevődik össze, akiknek döntő többsége saját jogán, kisebb hányada házastársi jogon részesül nyugellátásban.

Az adatok egyértelműen jelzik, hogy rokkantság, munkaképtelenség miatt a középkorúak, sőt a fiatalabb generációba tartozók is rászorulhatnak a nyugdíj igénybevételeire. A rokkantak, munkaképtelenek részesedése az életkorral együtt szükségképpen növekszik. Az 50. életév betöltése az a határ, amelyen túl – az említett kedvezmények alapján – egyéb jogcímen is mód nyílik a nyugdíjba vonulásra. A munkaerő-piaci helyzetből adódóan a munkanélküliség elkerülésének szándéka teszi nagyrészt érthetővé, hogy az 50–54 éves népesség több mint egyharmadának, az 55–59 éves korcsoportba tartozók közel háromnegyedének megélhetési forrását a keresőtevékenységgel nem kombinált nyugdíj jelenti.

A gazdaságilag nem aktív népesség másik jellegzetes csoportját a gyermekgondozási ellátásban részesülők alkotják, akik szinte teljes egészében a munkavállalási korú nők közül kerülnek ki.

Az eltartottak nagy részét a fiatalabb korcsoportokban a nappali tagozatos tanulók alkotják, míg a nem tanuló (egyéb) eltartottak aránya a munkavállalási korú és idősebb népesség körében viszonylag jelentéktelen.

6. tábla

*A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív népesség összevont korcsoportok szerint
(százalék)*

Gazdasági aktivitás	Összesen	0–13	14–29	30–49	50–54	55–59	60 és több
		éves					
Gazdaságilag aktív	39,7	–	49,4	79,9	57,7	22,3	2,5
Ebből:							
aktív kereső	34,2	–	40,6	70,9	52,5	18,3	0,8
gyes mellett dolgozó	0,1	–	0,1	0,2	0,0	–	–
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	0,7	–	0,1	0,4	1,2	2,9	1,7
foglalkoztatott együtt	35,0	–	40,8	71,5	53,8	21,2	2,5
munkanélküli	4,7	–	8,6	8,4	3,9	1,1	–
Gazdaságilag nem aktív	60,3	100,0	50,6	20,1	42,3	77,7	97,5
Ebből:							
gyermekgondozási ellátásban részesülő	3,0	–	8,1	3,8	0,1	0,0	–
nyugdíjas, járadékos	27,4	–	1,1	8,8	35,8	74,4	94,3
egyéb inaktív kereső	1,4	–	2,0	2,4	2,0	1,0	0,1
inaktív kereső együtt	31,7	–	11,1	15,0	37,8	75,4	94,4
nappali tagozatos tanuló	16,2	51,8	31,3	0,1	–	–	–
egyéb eltartott	12,3	48,2	8,2	5,0	4,4	2,4	3,0
eltartott együtt	28,5	100,0	39,5	5,1	4,4	2,4	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív népesség összetétele nemenként eltérő sajátosságokat mutat. A közel 4,9 milliós férfi népességen belül viszonylag magas a foglalkoztatottak, illetve az aktív keresők aránya (40–40 százalék). A foglalkoztatottak részesedését a gazdaságilag aktív népességen belül korcsoportonként vizsgálva megállapítható, hogy az 50 éven aluliaknál gyakorlatilag megegyezik, az 50–59 éveseknél csak

minimális mértékben tér el az aktív keresőkéttől, és csupán a 60 éves és idősebb korcsoport gazdasági aktivitása tekintetében jelent meghatározó tényezőt a nem aktív kereső foglalkoztatottak csoportja.

A gazdaságilag nem aktív népesség vonatkozásában figyelmet érdemel, hogy az 1996-ban érvényes jogszabályok szerint a 60. évben megállapított hivatalos korhatár mellett az 50–54 éves férfiaknak több mint egynegyede, az 55–59 éveseknek pedig több mint fele volt keresőtevékenységet nem folytató nyugdíjas. A férfiak körében tehát különösen magasnak bizonyult a korhatár előtt nyugdíjba vonulók száma. Hangsúlyozni kell ezzel kapcsolatban, hogy a nyugdíjazás időpontja viszonylag sok esetben több mint öt évvel előzte meg a hivatalos korhatárt.

7. tábla

*A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív férfiak összevont korcsoport szerint
(százalék)*

Gazdasági aktivitás	Összesen	0–13	14–29	30–49	50–54	55–59	60 és több
		éves					
Gazdaságilag aktív	46,8	–	57,7	85,8	68,0	38,8	4,1
aktív kereső	39,7	–	46,5	75,1	61,4	34,3	1,4
gyes mellett dolgozó	0,0	–	0,0	0,0	–	–	–
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	0,7	–	0,1	0,4	1,0	2,0	2,6
foglalkoztatott együtt	40,5	–	46,6	75,5	62,5	36,3	4,1
munkanélküli	6,3	–	11,1	10,2	5,6	2,5	–
Gazdaságilag nem aktív	53,2	100,0	42,3	14,2	32,0	61,2	95,9
gyermekgondozási ellátásban részesülő	0,0	–	0,0	0,1	0,0	0,0	–
nyugdíjas, járadékos	22,8	–	1,3	8,8	27,4	57,7	95,3
egyéb inaktív kereső	1,5	–	2,1	2,6	2,0	1,9	0,1
inaktív kereső együtt	24,3	–	3,4	11,5	29,5	59,7	95,4
nappali tagozatos tanuló	17,1	51,4	30,9	0,1	–	–	–
egyéb eltartott	11,8	48,6	8,0	2,6	2,5	1,5	0,5
eltartott együtt	28,9	100,0	38,9	2,7	2,5	1,5	0,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív népesség helyzete szempontjából is lényeges, hogy a lakosság többségét a nők képezték, akiknek száma 1996-ban meghaladta az 5,3 millió főt.

A foglalkoztatottak, illetve az aktív keresők részesedése (30, illetve 29 százalék) a nők körében közel 11 százalékponttal volt alacsonyabb, mint a férfiaknál. E különbség fő oka a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatára mellett a fiatalabb munkaképes korcsoportok esetében a gyermekgondozási ellátás igénybevétele, valamint a háztartásban maradó (munkaerőpiacon meg nem jelenő) nők nem elhanyagolható hányada.

A foglalkoztatottak gazdaságilag aktív népességen belüli aránya az aktív keresőkhöz viszonyítva korcsoportonként lényegében a férfiakéhoz hasonló sajátosságokat mutat, azzal az eltéréssel, hogy az 55 éves korhatárnak megfelelően a nyugdíj melletti foglalkoztatás már korábban erős hangsúlyt kap.

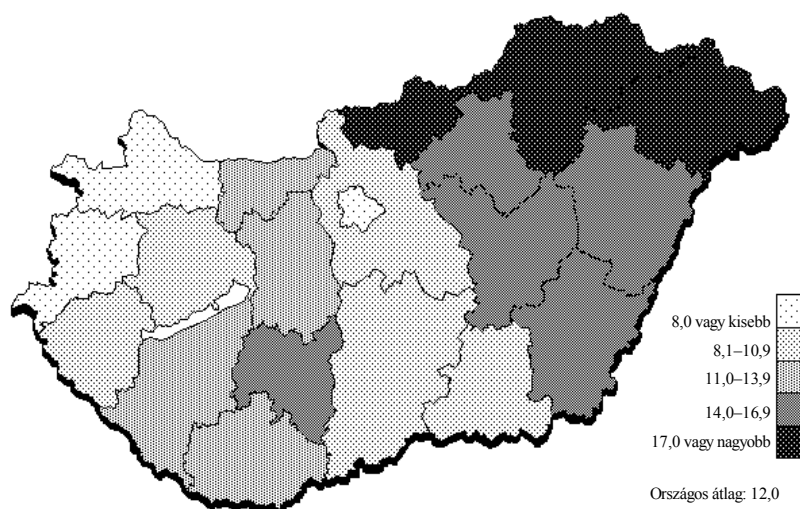
A gyermekgondozási ellátással összefüggésben inaktívnak minősülő nők hányada érthető módon a fiatal munkaképes korcsoportokban a legjelentősebb, de még a 30 éven felülieknél sem elhanyagolható.

8. tábla

*A gazdaságilag aktív és a gazdaságilag nem aktív nők összevont korcsoport szerint
(százalék)*

Gazdasági aktivitás	Összesen	0–13	14–29	30–49	50–54	55–59	60 és több
		éves					
Gazdaságilag aktív	33,2	–	40,7	74,1	48,4	8,9	1,5
aktív kereső	29,1	–	34,4	66,7	44,5	5,2	0,4
gyes mellett dolgozó	0,1	–	0,3	0,3	0,1	–	–
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	0,7	–	0,1	0,5	1,4	3,6	1,2
foglalkoztatott együtt	29,9	–	34,7	67,5	45,9	8,9	1,5
munkanélküli	3,3	–	6,0	6,6	2,4	–	–
Gazdaságilag nem aktív	66,8	100,0	59,3	25,9	51,6	91,1	98,5
gyermekgondozási ellátásban részesülő	5,7	–	16,4	7,5	0,1	–	–
nyugdíjas, járadékos	31,6	–	0,8	8,7	43,3	87,9	93,7
egyéb inaktív kereső	1,2	–	1,9	2,3	1,9	0,2	0,1
inaktív kereső együtt	38,5	–	19,1	18,5	45,4	88,1	93,8
nappali tagozatos tanuló	15,3	52,3	31,8	0,1	–	–	–
egyéb eltartott	12,9	47,7	8,4	7,3	6,2	3,0	4,7
eltartott együtt	28,2	100,0	40,2	7,4	6,2	3,0	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1. ábra. A munkanélküliségi ráta megyénként

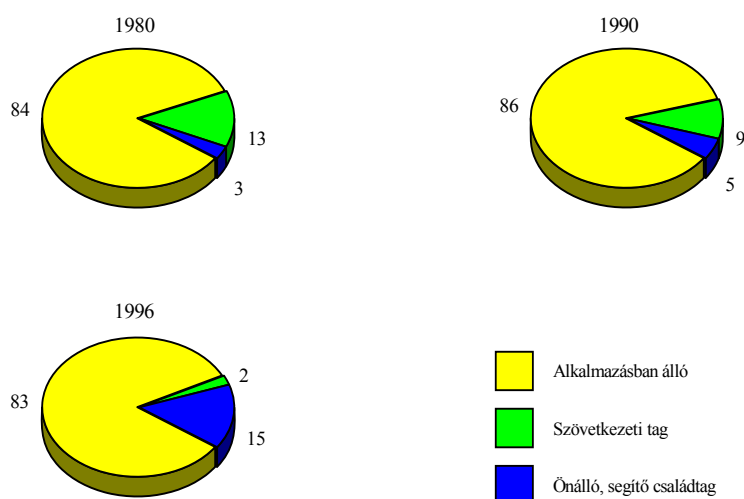
A gazdasági aktivitással kapcsolatban külön kell utalnunk a munkanélküliek kérdésére. A munkanélküliek közel félmillió körén belül a férfiak túlreprezentáltságát a munkanélküliségi ráták is bizonyítják. A mintegy 12 százalékos átlaggal szemben ugyanis a férfiaknál 13–14 százalék körüli, a nőknél kerekén 10 százalékos arányt lehetett kimutatni. A mikrocenzus adatai is alátámasztják azt a megállapítást, hogy a munkavállalási korú fiatalokat a munkanélküliség sokkal inkább érinti, mint a középkorúakat vagy az idősebb korcsoportokba tartozókat. A gazdaságilag aktív fiatal népességnek egyötöde sorolható a munkanélküliek csoportjába, vagyis a munkanélküliségi ráta náluk az átlagos szint másfélszeresét is meghaladja.

A megyei adatok azt mutatják, hogy az ország egyes részei között a munkaerő-piaci helyzet tekintetében rendkívül nagy különbségek vannak. E különbségekre elsősorban a munkanélküliségi ráta alapján lehet következtetni, amelynek szintje a kedvezőtlen adottságú északkeleti megyékben, továbbá a nehézipar leépülése által erősen érintett északi iparvidékeken két és félszerese, sőt, közel háromszorosa a fővárosban és egyes dunántúli megyékben kimutatott értékeknek. (Lásd az 1. ábrát.)

Foglalkozási viszony, a munkáltató tulajdoni jellege

A gazdasági szerkezet átalakulásának egyik jellemzője az önálló foglalkozásúak (önállóként dolgozók) arányának növekedése. E réteg szerepe az 1970-es években elhanyagolható volt. Az önállók és segítő családtagjaik hányada még 1980-ban sem érte el a 3 százalékot. Az 1980-as években kezdődő fokozatos változások fejeződtek ki abban, hogy ez az arány 1990-re meghaladta az 5 százalékot, majd ezt követően közel háromszorosra növekedett.

2. ábra. Az aktív keresők foglalkozási viszony szerint, 1980–1996
(százalék)

Meg kell azonban jegyezni, hogy az aktív keresők meghatározó többségét – a fejlett európai országokhoz hasonlóan – az alkalmazásban állók alkotják, akiknek nagy része ma már nem az állammal, hanem magánszemélyekkel, illetve társas vállalkozásokkal áll munkaviszonyban. (Lásd a 2. ábrát. 1980-ban és 1990-ben az önálló és segítő családtag kategória a mezőgazdasági dolgozók segítő családtagjait is tartalmazza.)

9. tábla

*Az aktív keresők foglalkozási viszony, korcsoport
és legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1980–1996
(százalék)*

Foglalkozási viszony	14–29	30–49	50 és több	Az általános iskola		Befejezett		
	éves			8. osztályánál alacsonyabb	8. osztálya	középfokú szak- munkásképző*	középiskola	felsőfokú iskola
Alkalmazásban álló, szövetkezeti tag Önálló foglalkozású, segítő családtag Összesen	1980-ban							
	33,2	49,5	17,3	17,8	35,5	16,9	21,5	8,3
	14,0	43,7	42,3	42,0	31,7	14,5	9,3	2,5
	32,6	49,3	18,0	18,5	35,4	16,9	21,1	8,1
Alkalmazásban álló, szövetkezeti tag Önálló foglalkozású, segítő családtag Összesen	1990-ben							
	27,5	57,9	14,6	5,2	33,7	23,9	24,7	12,5
	22,2	65,7	12,1	4,9	28,4	32,5	26,3	8,0
	27,2	58,3	14,4	5,2	33,4	24,4	24,8	12,3
Alkalmazásban álló, szövetkezeti tag Önálló foglalkozású, segítő családtag Összesen	1996-ban							
	29,5	57,5	13,0	1,1	21,3	30,1	30,7	16,7
	22,7	64,5	12,8	0,6	14,3	33,1	34,9	17,1
	28,5	58,6	12,9	1,1	20,2	30,6	31,3	16,8

* Középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola.

Az 1980-as évtizedben történt változásokat jól érzékeltetik azok az adatok, amelyek jelzik, hogy az önállók között nőtt a fiatal, illetve a középkorú felnőttek és a magasabb iskolai végzettségűek aránya. 1990 és 1996 között – ebben a tekintetben – nem történtek olyan erőteljes változások, mint az 1980-as évtizedben, de az önállók között tovább emelkedett a fiatalok és a közép-, illetve felsőfokú iskolát végzettek aránya.

A megváltozott társadalmi–gazdasági körülmények között az 1996. évi mikrocenzus a foglalkozási viszony tekintetében részletesebb és a valóságnak jobban megfelelő kategóriákat alkalmazott. (Lásd a 10. táblát.)

Az új besorolás szerint az aktív keresők 10 százaléka egyéni vállalkozóként tevékenykedett, mégpedig oly módon, hogy többségüknek nem volt alkalmazottja. (Ez utóbbiak közé számítjuk a szellemi szabadfoglalkozásúakat is, akiknek a száma – ön-

bevallási bizonytalanságból adódóan – nyilvánvalóan alábecsült. Feltételezhető, hogy olyan személyek is vállalkozónak minősítették önmagukat, akik valójában szellemi szabadfoglalkozásuként folytatják például üzletkötői, könyvvizsgálói, adótanácsadói és más hasonló tevékenységüket.) Azok, akik társas vállalkozásban (kft.-ben, bt.-ben) – tulajdonosként – saját munkával is részt vettek, az aktív keresők 4 százalékát tették ki.

10. tábla

*Az aktív keresők foglalkozási viszony és nemek szerint
(százalék)*

Foglalkozási viszony	Férfi	Nő	Együtt	Aktív keresők összesen	Férfi	Nő
Alkalmazásban álló	79,5	87,8	83,2	100,0	53,1	46,9
Egyéni vállalkozó	12,8	7,1	10,3	100,0	69,3	30,7
Ebből:						
alkalmazott nélkül	9,5	5,4	7,7	100,0	68,9	31,1
alkalmazottal	3,3	1,7	2,6	100,0	70,6	29,4
Szövetkezeti tag	2,3	1,1	1,7	100,0	71,9	28,1
Társas vállalkozás tagja	4,8	2,9	4,0	100,0	67,3	32,7
Segítő családtag	0,6	1,0	0,8	100,0	41,9	58,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	55,6	44,4

A gazdasági átalakulás, a privatizáció a nem önállóként dolgozók jelentős részének a helyzetét is megváltoztatta. Bár továbbra is az alkalmazotti munkaviszony a legjellemzőbb, az alkalmazásban állók többsége az ugrásszerűen megsaporodott magán- vagy vegyes tulajdonú társas vállalkozásoknál és az alkalmazottat is foglalkoztató egyéni vállalkozóknál dolgozik. A – meghatározóan a mezőgazdaságban dolgozó – szövetkezeti tagság arányának csökkenése már korábban is szembetűnő volt. Ez kezdetben még nem jelentette magának a szövetkezeti szektornak a térvesztését, csupán a szövetkezeteknél dolgozók foglalkozási viszony szerinti összetétele módosult, hiszen a nyolcvanas években a jelentős létszámot adó termelőszövetkezeti melléküzemágakban foglalkoztatottak főleg a szövetkezetekkel alkalmazotti viszonyban állók létszámát növelték, nem pedig a szövetkezeti tagságét. A rendszerváltás azonban gyökeres változást eredményezett. A melléküzemágak egy része megszűnt, más részük a szövetkezetekből kiválva, nem szövetkezeti formában folytatja tevékenységét. A kárpótlás – melynek egy része a szövetkezetekre hárult –, illetve a szövetkezeti átalakulással kapcsolatos vagyonnevesítés is csökkentette a szövetkezeti használatban maradt földterületet és egyéb vagyont. A magántulajdonon alapuló, önkéntes társulássá formálódott, de kisebb területen, kisebb vagyonnal gazdálkodó szövetkezetek a korábbinál jóval kevesebb embernek biztosíthatnak megélhetést, és ez nem csupán a korábbi alkalmazotti réteget, hanem a szövetkezeti tagságot is érintette. A korábbi tendenciák – például a népesség öregedése – folytatódása mellett a vázolt folyamatok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1990 és 1996 között közel 330 ezer fővel csökkent a szövetkezeti tagok száma, az aktív keresők közötti arányuk pedig az 1990. évi 9 százalékról nem egészen 2 százalékra esett vissza.

Az 1990-es évtized első felében bekövetkezett változások hatását jól mutatja, hogy az alkalmazásban állók nagy tömegének már nem az állam a legjelentősebb munkáltatója.

11. tábla

*Az aktív keresők foglalkozási viszony, a munkáltató tulajdoni jellege és nemek szerint
(százalék)*

Foglalkozási viszony	Összesen	Állami*	Vegyes	Szövetkezeti	Magán-	A tulajdoni jelleg nem ismert
		tulajdonú				
Összesen						
Alkalmazásban álló	100,0	42,6	15,7	4,5	32,9	4,4
Egyéni vállalkozó**	100,0	0,2	0,1	0,0	99,7	0,0
Szövetkezeti tag	100,0	–	5,4	94,2	–	0,4
Társas vállalkozás tagja	100,0	–	13,0	–	84,6	2,4
Együtt	100,0	35,4	13,7	5,4	41,8	3,7
Férfi						
Alkalmazásban álló	100,0	35,2	17,7	4,4	37,3	5,5
Egyéni vállalkozó**	100,0	0,0	0,0	0,0	99,9	0,0
Szövetkezeti tag	100,0	–	4,7	95,1	–	0,2
Társas vállalkozás tagja	100,0	–	13,2	–	84,3	2,6
Együtt	100,0	28,0	14,8	5,6	47,1	4,5
Nő						
Alkalmazásban álló	100,0	50,9	13,5	4,6	27,9	3,1
Egyéni vállalkozó**	100,0	0,5	0,1	0,1	99,3	–
Szövetkezeti tag	100,0	–	7,4	91,7	–	0,9
Társas vállalkozás tagja	100,0	–	12,7	–	85,3	2,0
Együtt	100,0	44,8	12,3	5,1	35,1	2,8

* Egyéb közületi és egyházi tulajdonúval együtt.

** Segítő családtaggal együtt.

Az aktív kereső férfi alkalmazottak körében az állami szférában dolgozók aránya jóval kisebb volt, mint a női alkalmazottak között. Ez többek között azzal van összefüggésben, hogy azok a tevékenységek, melyeket nők végeznek (például egészségügyi, oktatási) főleg állami intézmények feladataihoz kapcsolódnak. A férfiak által végzett tevékenység nagyobb része viszont (például ipari, építőipari) olyan munkahelyekre volt jellemző, melyet az elmúlt fél évtizedben privatizáltak, így azok a férfiak, akik megtarthatták munkahelyüket, magánalkalmazottak lettek.

A gazdasági átalakulás alapvetően meghatározó folyamata a magánosítás, ami a tulajdonviszonyok gyökeres megváltozását eredményezi. Bár a privatizáció még nem fejeződött be, az állam tulajdonosi szerepvállalásának a mértéke már az eddig eltelt időszakban is igen jelentősen csökkent. Ezt az is jól mutatja, hogy az aktív keresőként foglalkoztatottaknak mindössze alig több mint egyharmada (35 %) dolgozik a kizárólagosan állami tulajdonban lévő gazdasági szervezeteknél és állami intézményeknél. Az aktív keresők több mint kétötödét (42 %) kötik le a magántulajdonú vállalkozások, további 5 százalékát a szövetkezetek. Vegyes tulajdonban lévő munkáltatók foglalkoztatják az aktív keresők közel 14 százalékát, nem egészen 1 százalékuk pedig közületek, egyházak stb. alkalmazásában áll.

A jogi szabályozás (a társasági törvény, az átalakulási törvény stb.) nagymértékben elősegítette azoknak a szervezeti formáknak a kialakulását, amelyek a piacgazdaság

működéséhez szükségesek. Azáltal, hogy ugrásszerűen megnőtt az egyéni vállalkozók száma, tömegével léptek be a gazdaságba az újonnan alapított társas vállalkozások, a régi típusú gazdálkodó szervek pedig egymás után alakultak át – esetenként egy, de sok esetben több – gazdasági társasággá, rendkívüli mértékben megnövekedett a gazdasági élet szereplőinek a száma.

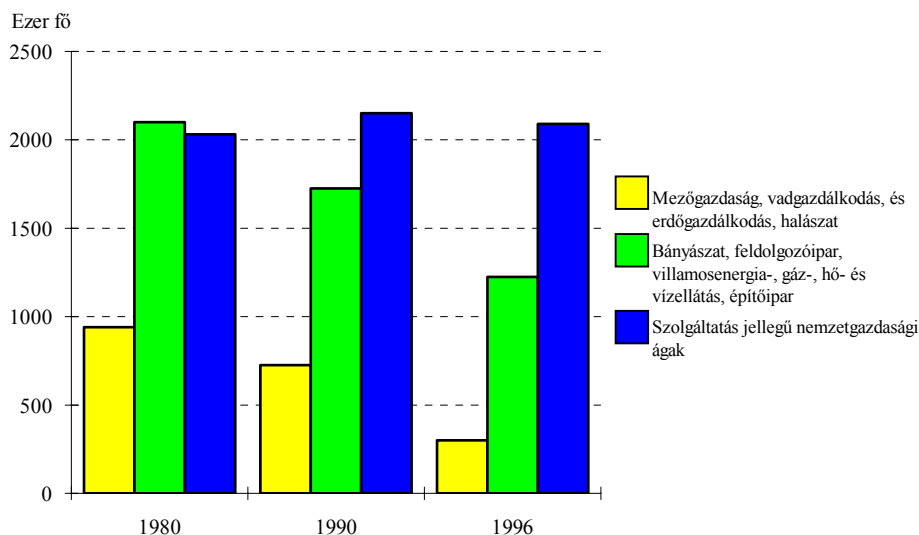
Mivel a megszűnő, illetve átalakuló régi típusú gazdálkodó szervek – elsősorban az állami vállalatok – jelentős része eredetileg nagy létszámot foglalkoztatott, az újonnan alapított vállalkozások többsége pedig csupán néhány fővel működik, alapvetően átrendeződött a gazdálkodó szervek létszámnagyság szerinti struktúrája is. Ennek tudható be, hogy napjainkban az aktív keresőknek csak alig több mint egyharmada dolgozik nagy létszámú, száz főnél többet foglalkoztató munkáltatónál. Ugyanakkor a 20 főnél nem nagyobb létszámú cégeknél dolgozók hányada is csak árnyalattal marad el az egyharmadtól. Ebbe az utóbbi kategóriába tartozik a több mint 250 ezer, alkalmazottat nem foglalkoztató egyéni vállalkozó is, akik mind önálló egységként jelennek meg a gazdaságban. (Itt kell megjegyezni, hogy az egyéni vállalkozások száma nyilvánvalóan jóval magasabb az alkalmazott nélkül, illetve az alkalmazottal dolgozó egyéni vállalkozók együttes számánál, hiszen a mikrocenzus a foglalkozási viszony szerinti besorolásnál az aktív keresők főfoglalkozását veszi figyelembe, így nem szerepelhetnek itt azok, akik mellékfoglalkozásban vagy nyugdíjasként folytatnak vállalkozói tevékenységet.) Az adatokból arra lehet következtetni, hogy egy olyan sokszereplős gazdaság alakult ki, amelyben sok százezer kicsi, jóval kevesebb közepes, és nagyságrenddel alacsonyabb számú nagy gazdálkodóegység vesz részt.

Nemzetgazdasági ág

Az aktív keresők ágazati összetétele már az 1980-as években is jelentősen módosult. 1980 és 1990 között több mint egynegyedével csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatott főállású aktív keresők száma, az iparban és az építőiparban foglalkoztatottaké közel egyötödével (373 ezer fővel) esett vissza, ugyanakkor több mint 90 ezer fővel (csaknem 5 százalékkal) emelkedett a szolgáltatási jellegű ágakban dolgozó aktív keresők száma.

Az 1990 óta végbement gazdasági folyamatok rendkívüli mértékben felgyorsították a már korábban is érvényesülő tendenciákat. A mezőgazdasági válság, az ipari termelés zuhanásszerű visszaesése újabb, igen jelentős állománycsökkenéssel járt együtt. A mezőgazdaság aktív keresőinek létszáma mintegy háromötödével (420 ezer fővel) csökkent, az iparban és az építőiparban pedig 1996-ban az 1990. évi létszám kétharmadát foglalkoztatták. Az aktív keresők 1990 és 1996 közötti több mint egymilliószoros létszámcsökkenése szinte kizárólag (96 százalékkal) a mezőgazdaságot és az ipart, építőipart terhelte, a szolgáltatási jellegű ágazatokban foglalkoztatottak száma csupán kevéssel több mint 2 százalékkal, 46 ezer fővel csökkent. Gyökeresen megváltoztak tehát az ágazati szerkezet arányai, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás részesedése 1990-hez képest a felére esett vissza, az ipar és az építőipar aránya 1990 óta több mint 5 százalékponttal, egyharmad alá csökkent, a szolgáltatási jellegű ágazatok esetében viszont jelentős aránynövekedés jelentkezett. Míg 1990-ben a tercier jellegű ágazatok az aktív keresők 47 százalékát kötötték le, 1996-ban már csaknem háromötödét. (Lásd a 3. ábrát.)

3. ábra. Az aktív keresők számának alakulása
összevont nemzetgazdasági ágak szerint, 1980–1996

Foglalkozási főcsoport

Az elmúlt évtizedekben az aktív keresők között a szellemi foglalkozásúak aránya fokozatosan emelkedett. 1980-ban az aktív keresőknek körülbelül háromtizede, 1990-ben egyharmada, 1996-ban pedig hozzávetőlegesen kettőtizede folytatott szellemi tevékenységet.

12. tábla

Az aktív keresők foglalkozási főcsoport szerint, 1980–1996

Foglalkozási főcsoport*	1980-ban		1990-ben		1996-ban	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
1 Törvényhozók, igazgatási, érdekvépviseleti vezetők, gazdasági vezetők	344 375	6,8	343 216	7,6	216 529	6,2
2 Egyetemi, főiskolai képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásúak	383 595	7,6	385 875	8,5	402 645	11,6
3 Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozásúak	476 661	9,4	494 278	10,9	488 418	14,0
4 Irodai és ügyviteli (üggyélforgalmi) jellegű foglalkozásúak	346 068	6,8	278 290	6,1	217 578	6,2
5 Szolgáltatási jellegű foglalkozásúak	391 434	7,7	390 283	8,6	525 586	15,1

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Foglalkozási főcsoport*	1980-ban		1990-ben		1996-ban	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
6 Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozásúak	273 489	5,4	181 132	4,0	122 863	3,5
7 Ipari és építőipari foglalkozásúak	1 423 619	28,1	1 228 605	27,1	783 032	22,5
8 Gépközelők, összeszerelők, járművezetők	675 864	13,3	590 309	13,0	378 992	10,9
9 Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozásúak	753 735	14,9	519 913	11,5	292 563	8,4
0 Fegyveres erők, fegyveres testületek foglalkozásaiban dolgozók	.	.	115 256	2,5	56 619	1,6
<i>Összesen</i>	<i>5 068 840</i>	<i>100,0</i>	<i>4 527 157</i>	<i>100,0</i>	<i>3 484 825</i>	<i>100,0</i>
Ebből:						
1–4. főcsoport	1 550 699	30,6	1 501 659	33,2	1 325 170	38,0
5–9. főcsoport	3 518 141	69,4	2 910 242	64,3	2 103 036	60,3

* Az egyértelműség biztosítása érdekében a FEOR–93 főcsoportjait számmal is jelöljük, ami a továbbiakban hivatkozási alapként is szolgál.

A szellemi foglalkozásúak arányának növekedési tendenciája mögött nemcsak az iskolázottsági szint általános emelkedése állhat, hanem az is, hogy az aktív keresők számának csökkenését – 1996-ig – főleg a fizikai foglalkozásúaknál figyelhettük meg (a munkanélkülivé válás elsősorban ezt a réteget érintette). Ez utóbbi folyamat egyben azt is jelenti, hogy az ország gazdasági szerkezetváltozásában pozitív elmozdulás tapasztalható abban az értelemben, hogy olyan gazdasági ágazatok, tevékenységek felé struktúráltódott át a munkaerőpiac, amelyek a képzettebb munkaerő alkalmazását igénylik. Az 1990-től eltelt időszak további jellemzője, hogy az önálló foglalkozásúak és segítő családtagok között is jelentősen nőtt a szellemi foglalkozásúak aránya (az 1990. évi 9 százalékról az 1996. évi 28 százalékra).

Napi ingázás

Az ingázás témaköréből az 1996. évi mikrocenzus az aktív keresők – munkavégzés céljából történő – napi ingázásának vizsgálatát iktatta programjába. Az aktív keresőknek a lakóhelyükről történő, hosszabb ideig tartó, ún. huzamos ingázására vonatkozó kérdés nem szerepelt a felvétel tematikájában.

1996 elején az aktív keresők között 887 ezer volt azoknak a száma, akiknek nem ugyanazon a településen volt a munkahelyük, mint ahol laktak, és nap mint nap ingáztak lakóhelyük és munkahelyük között. 1990 óta a naponta ingázók száma 259 ezerrel lett kevesebb, de e jelentős számú csökkenés ellenére a naponta ingázók aktív keresőkön belüli aránya nem változott. Míg a nyolcvanas évtizedben az aktív keresők száma nagyobb mértékben esett vissza, mint a naponta ingázóké, és így valamelyest még emelkedett az ingázási arány, addig 1990 óta szinte azonos mértékben fogyott mind az aktív keresők, mind az ingázók állománya. Az ingázási mutató ennek megfelelően gya-

korlatilag változatlan maradt, 1990-ben és 1996-ban egyaránt 25 százalék. A nemenkénti arányok nem változtak lényegesen, akárcsak 1990-ben, napjainkban is csaknem minden harmadik férfi és minden ötödik női munkavállaló ingázik.

A 13. táblából látható, hogy a naponta ingázók korösszetétele kissé módosult. Az idősebb korosztályokhoz tartozók körében visszaesett az ingázók száma, ugyanakkor a középső korosztályok fiatalabb évjárataiból a korábbiánál nagyobb hányad vállalja az ingázó életformát.

13. tábla

*A lakóhelyén dolgozó és a naponta ingázó aktív keresők korcsoport szerinti megoszlása
(százalék)*

Megnevezés	Összesen	(százalék)					
		14–29	30–39	40–49	50–54	55–59	60 és több
éves							
1990-ben							
Lakóhelyén dolgozó	100,0	25,0	32,0	28,1	10,1	4,2	0,7
Naponta ingázó	100,0	33,9	29,7	23,4	8,7	4,1	0,2
Aktív kereső összesen	100,0	27,2	31,4	26,9	9,7	4,2	0,6
Naponta ingázó az összes aktív kereső százalékában	25,3	31,5	23,9	22,0	22,7	25,2	10,1
1996-ban							
Lakóhelyén dolgozó	100,0	26,1	26,1	33,8	10,3	3,1	0,6
Naponta ingázó	100,0	35,5	26,8	27,8	7,3	2,5	0,1
Aktív kereső összesen	100,0	28,5	26,3	32,3	9,5	3,0	0,5
Naponta ingázó az összes aktív kereső százalékában	25,4	31,7	26,0	21,9	19,6	21,2	7,9

*

A 1990-es években végbement gazdasági átalakulás erőteljesen megváltoztatta a magyar népesség gazdasági aktivitás szerinti szerkezetét. Az aktív keresők arányának csökkenésével egyidejűleg növekedett az inaktív keresők és a munkanélküliek aránya. A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitás szerinti struktúrájának átrendeződése azonban már 1990-et megelőzően elkezdődött, 1990 és 1996 között pedig jelentősen előrehaladt.

A foglalkoztatottak összetétele jelentősen változott az önálló foglalkozásúak (önállóként dolgozók) arányának növekedése miatt, mindazonáltal az aktív keresők többségét ma is az alkalmazásban állók alkotják. A privatizációs folyamat következtében viszont az aktív kereső foglalkoztatottaknak csak alig több mint egyharmada dolgozik kizárólagosan állami tulajdonú intézményeknél.

Jelentősen megváltozott a foglalkoztatottak nemzetgazdasági ági struktúra szerinti összetétele is. A foglalkoztatottak aránya erőteljesen csökkent a mezőgazdaságban és az iparban, míg a tercier szektorban jelentős növekedés tapasztalható.

TÁRGYSZÓ: Foglalkoztatottság. Munkaerőpiac.

SUMMARY

The study analyses the effect of the significant economic transition taking place in Hungary in the 1990s examining the changes in employment structure of the population.

It has been found that the process of transition has notably changed the structure of the Hungarian population in view of economic activity. Parallel with the decrease of the proportion of active earners that of inactive earners and unemployed has risen. However, the rearrangement of the composition of active population began already before 1990, but the change advanced significantly between 1990 and 1996.

The change can be characterized above all by the increase of the proportion of self employed, nevertheless the majority of active earners is comprised, even now, by those being employed. Due to privatization only slightly more than one third of employees work in solely state owned establishments.

The structure of employees in industry has also changed considerably: the proportion of those employed in agriculture and industry decreased significantly, while the proportion of those employed in the tertier sector increased considerably.

In the concluding part of the study the authors deal with the stratum of daily commuters.